

Het NEHA: een economisch-historische schatkamer in Amsterdam

door Jacques van Gerwen

Economisch-Historische Bibliotheek, Herengracht 218-220, ca. 1918 (foto Collectie IISG Amsterdam)

In Amsterdam Oost, in een voormalig cacaopakhuys bevindt zich een schatkamer, een schatkamer van de economische geschiedenis. Een tulpenboek (eerste helft 17e eeuw), Japanse prenten (eerste helft 19e eeuw), prijscouranten, antiquarische boeken over handel, handelsrekenen en boekhouden, jaarverslagen van alle grote Nederlandse ondernemingen, een vrijwel complete verzameling gedenkboeken van Nederlandse ondernemingen, munten, penningen en papiergeld. Het is maar een willekeurige greep uit deze schatkamer, die het resultaat is van 100 jaar verzamelen.

Het begon allemaal op 2 april 1914 met de oprichting van de Vereniging het Nederlandsch Economisch-Historisch Archief (NEHA). Doel van het NEHA was en is nog steeds "(...) het verzamelen, bewaren en bewerken van het bronnenmateriaal, dat van belang kan worden geacht voor de economische geschiedenis van Nederland (...) in den ruimsten zin des woords"

en het publiceren van bronnen en wetenschappelijke studies. Hoewel het NEHA vanaf de oprichting in 1914 tot in de jaren '70 de stad Den Haag als domicilie had, zal in deze bijdrage worden uitgelegd waarom de 100-jarige geschiedenis van het NEHA onlosmakelijk verbonden is met Amsterdam en met prominente Amsterdammers.

Vooraanstaande Amsterdammers

Vooraanstaande Amsterdammers hebben een actieve rol gespeeld bij de oprichting van het NEHA. N.W. Posthumus, de eerste hoogleraar economische geschiedenis in Nederland, en de Amsterdamse accountant Elink Schuurman wisten een groot aantal ondernemers van naam voor hun initiatief te

interesseren. De oprichters hebben zelfs pogingen in het werk gesteld om het NEHA in Amsterdam te vestigen. Dat mislukte helaas. De keuze viel uiteindelijk op Den Haag op verzoek van een van de belangrijkste subsidieverstrekkers, het Ministerie van Landbouw, Handel en Nijverheid. Hoewel in Den Haag gevestigd had het NEHA vanaf het prille begin een 'Amsterdamse oriëntatie'. Zo vond de oprichtingsvergadering plaats op 2 april 1914 in het Amsterdamse Muntgebouw. Tot aan het begin van de jaren '30 vergaderden bestuur, Raad van Advies en leden vrijwel altijd in Amsterdam, in hotel Krasnapolsky of in de Groote Industriele Club.

Vanaf de oprichting legde het NEHA een energieke verzamelactiviteit aan de dag en kon een groot aantal bedrijfsarchieven worden verworven. Het Amsterdamse bedrijfsleven zou hierin goed vertegenwoordigd worden met archieven van cultuurmaatschappijen, industriële- en handelsondernemingen en natuurlijk ook archieven van banken en verzekeringsmaatschappijen. Zo zijn in de acquisitielijsten de namen terug te vinden van Werkspoor NV, Bouwmaatschappij Concordia, de Ontvang en Betaalkas, de bankiershuizen Sillem, Wertheim & Gomperts, Texeira de Mattos, de Algemeene Maatschappij van Levensverzekering en Lijfrente, en de handelshuizen Kerkhoven, Menko Warendorff, Stadnitsky en Van Heukelom om maar een paar voorbeelden te noemen.

Het NEHA verzamelde aanvankelijk niet alleen archieven van bedrijven en economische belangenorganisaties, kortom de archieven van het kapitaal, maar ook de archieven van arbeid. De vakbeweging was in de Raad van Advies vertegenwoordigd door Henri Polak en dat verklaart dat het archief van de Algemene Nederlandsche Diamantarbeiders Bond (ANDB) bij het NEHA werd ondergebracht. De aan het thema arbeid gerelateerde documenten kregen een plek in de zogenoemde 'sociaal-historische afdeling' van het NEHA. Vooraanstaande sociaal-democraten behoorden tot de regelmatige schenkers zoals D. de Lange jr., A.H. Gerhard (kranten, strooibiljetten en een serie internationale en Duitse congresverslagen), F. van der Goes, W.H. Vliegen, J.F. Ankersmit en Henriette Roland Holst. Henri Polak schonk zijn uitgebreide verzameling brochures en kranten waaronder de complete uitgave van de Nieuwe Tijd en het zeldzame blad De Roskam. F.M. Wibaut, lid van de Raad van het Advies van het NEHA, schonk eveneens een omvangrijke brochureverzameling.

Begin 1922 aanvaardde N.W. Posthumus, die tot dan werkzaam was aan de Rotterdamse Handels Hogeschool, de benoeming van hoogleraar in de politieke en economische geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Vier jaar later, in 1926, ging het voorzitterschap van de vereniging over van prof.dr. G.W. Kernkamp naar de bekende Amsterdamse historicus H. Brugmans. Hierdoor kwam het bestuurlijk zwaartepunt van het NEHA meer en meer in Amsterdam te liggen en ging de "Amsterdamse lucht" steeds meer de sfeer binnen de muren van het Haagse NEHA bepalen.

Internationale Economisch-Historische tentoonstelling

In de jaren '20 was Posthumus zeer actief op veilingen in binnen- en buitenland. Een van zijn spectaculaire aankopen was de collectie Velle, vernoemd naar een Antwerpse verzamelaar, in 1928. Het betrof een zeer bijzondere verzameling klassieke werken over handelsrekenen en boekhouden. Voor de financiering daarvan - de collectie kostte ruim 8.000 gulden - deed hij niet tevergeefs een beroep op de leden van het NEHA, maar ook op de gemeente Amsterdam (door bemiddeling van F.M. Wibaut), Pierson & Co, Gerzon, de Nederlandsch Indische Handelsbank, de Nederlandsche Bank en de Kamer van Koophandel van Amsterdam.

Posthumus kocht ook penningen, prenten, platen en schilderijen. Het streven van Posthumus was namelijk niet alleen het verzamelen van papieren (bedrijfsarchieven en andere economisch-historische bronnen) maar ook van objecten. Eigenlijk was het zijn ambitie om een economisch-historisch museum op te richten. Dat is er niet van gekomen. Wel een bijzondere tentoonstelling die van 5 juli

Opening van de Internationale Economisch-Historische Tentoonstelling, 4 juli 1929. Tweede van links is de burgemeester van Amsterdam, W. de Vlugt (foto Collectie Stadsarchief Amsterdam)

tot 15 september 1929 gehouden werd in het Stedelijk Museum: de Internationale Economisch-Historische Tentoonstelling. Posthumus greep het congres van de Internationale Kamer van Koophandel dat gelijktijdig werd gehouden aan om het NEHA internationaal op de kaart te zetten. In opdracht van het NEHA ontwierp de architect H.Th. Wijdeveld een typografisch affiche voor de tentoonstelling. Dit affiche, dat nu overigens onderdeel uitmaakt van de vaste opstelling van het heropende Stedelijk Museum, was te zien op aanplakborden in Amsterdam, Den Haag en de voornaamste

spoorwegstations. In verkleinde, transparante vorm was het affiche ook in alle Amsterdamse trams aangeplakt. Doel van de tentoonstelling was te laten zien hoe de kunstenaar in Europa het economisch leven in zijn werk had weergegeven. Het ten toon gestelde materiaal bestond grotendeels uit schilderijen en prenten, geordend naar land. Zo stond de Duitse afdeling uit een Függer kamer en een Hanzekamer. Het kostte een paar centjes - de aflossing van de kosten zou bijna 10 jaar in beslag nemen - maar dan had je ook wat: veel goodwill en reclame. Het NEHA stond nationaal en internationaal als nooit tevoren op de kaart en het ledenaantal bereikte een hoogtepunt.

Herengracht 218-220 Economisch-Historische Bibliotheek (EHB)

**Interieur Economisch-Historische Bibliotheek, ca. 1934
(foto Collectie Stadsarchief Amsterdam)**

Door spectaculaire aanwinsten (zowel naar omvang als inhoud) was de NEHA-boekencollectie inmiddels zo groot geworden dat een aparte behuizing noodzakelijk was. Aangezien de gemeente Den Haag hierin niet kon voorzien, deed het NEHA in 1928 een beroep op het Amsterdamse gemeentebestuur. Een belangrijke overweging daarbij was dat de universiteit in Amsterdam op dat moment de enige in Nederland was waaraan een leerstoel economische geschiedenis was verbonden.

De Gemeente Amsterdam van de andere kant was gevlend door het compliment dat de stad zo'n levendige belangstelling voor de economische geschiedenis ten toon spreidde. Niet minder belangrijk was de eventuele keuze voor een andere optie: de stad Rotterdam met zijn Hogere Handels Hogeschool. Het Amsterdamse gemeentebestuur was graag bereid kosteloos een goed onderkomen ter beschikking te stellen en wilde bovendien een vaste bijdrage aan de exploitatie leveren.

Als locatie viel de keuze op de Herengracht 218-220, twee panden met – heel toepasselijk - een rijk economisch-historisch verleden. Het dubbele koopmanshuis van het type 'vader en zoon', was in 1616 gebouwd door de zijdelakenkoopman Jan Willemszoon van Aernum. Tot de vooraanstaande bewoners van de Herengracht 218 behoorden Rutger Jan Graaf Schimmelpenninck, lid van de Amsterdamse gemeenteraad en later minister van financiën, E.C. Boissevain, medeoprichter van de firma Gebroeders Boissevain, commissionairs in effecten. Op nummer 220 woonde vanaf 1813 de makelaar J.S. Wurfbain en later de bekende suikerfabrikant J.C. Reese.

De zoon van J.C. Reese, Jan Jacob Reese (1853-1910) was scheikundig technoloog. Na enige tijd op Java werkzaam te zijn geweest, keerde hij in 1890 terug naar Amsterdam. Hier kwam hij in contact met Gerard Philips. Samen voerden zij in de kelder van Herengracht 220 experimenten uit. Doel was een chemische bewerking van cellulose om hieruit een fijne draad te vervaardigen. De volgende uitdaging was deze cellulosedraad te carboniseren. Bij Thomas Fletcher & Co in Londen bestelden zij in november 1890 de benodigde laboratorium-oven met het verzoek deze rechtsreeks naar de Herengracht te sturen. Hoewel de experimenten succesvol waren, trok Reese zich om onbekende redenen terug uit de samenwerking. Gerard vertrok naar Eindhoven, kocht daar een fabriekje en

startte daar de firma Philips & Co. De laatste bewoners van Herengracht 218-220 voor de komst van de EHB waren ir. J.W. van der Tak, adjunct-directeur van Publieke Werken en later werkzaam bij de Nederlandsche Bank en de firma P.H. Vermeulen, handelsvennootschap voor kantoormachines. Deze firma nam in 1920 beide panden in gebruik.

Directie en bestuur van het NEHA waren zeer verguld met het Amsterdamse aanbod. Nog voordat architect A.A. Kok aan de slag ging met de verbouwing hadden zij een duidelijk beeld voor ogen: "In deze historische omgeving zoude de Bibliotheek der Vereeniging voortreffelijk kunnen worden gehuisvest. In de eerste plaats is er ruimschoots gelegenheid tot het opbergen van het boekenmateriaal: naar schatting 150.000 boekwerken. In de tweede plaats zijn de noodige administratieve ruimten aanwezig (...). Ten derde is bij een bibliotheek als de onderhavige het ideaal, de studenten, boekenliefhebbers en de bezoekers in het algemeen in direct contact met de boeken te brengen. Een groote prikkel gaat ervan uit, als de bezoekers zelf hun boeken in de hand kunnen nemen en niet alleen die werken kunnen inzien, die zij bij de administratie hebben aangevraagd. (...) Ten vierde is het bovendien mogelijk twee kamers op den beganen grond als seminarium-ruimte ten dienste van het onderwijs in de Economische Geschiedenis aan onze Universiteit ter beschikking te stellen, waarin kleinere colleges (privatissima) gegeven (...) kunnen worden".

Met de opening van de EHB in 1933 kwam een nauwe relatie tussen het NEHA en de stad Amsterdam tot stand. Twee jaar later kon even verderop, aan de Keizersgracht 264 de deuren van een ander nieuw instituut worden geopend. Posthumus stond in 1935 namelijk ook aan de wieg van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG). De oprichting van het IISG was aanleiding om de sociaal-historische collecties van het NEHA te verhuizen van de Herengracht 218-220 naar de Keizergracht.

Ontoereikende depotruimte, gewijzigde inzichten over het centrale beheer van bedrijfsarchieven en een actievere rol van het openbaar archiefwezen met betrekking tot particuliere archieven hebben het NEHA medio jaren '70 doen besluiten de tot dan toe verzamelde archieven (ruim 300 met een lengte van veertien strekkende kilometer) in bruikleen over te dragen aan openbare archiefbewaarplaatsen. Een groot deel daarvan vond een nieuwe huisvesting in het Gemeentearchief Amsterdam. Deze omvangrijke operatie nam enkele jaren in beslag en kon eind 1974 worden afgerond. Hiermee werd ook de Haagse hoofdvestiging overbodig en promoveerde de EHB tot hoofdzetel van het NEHA.

Het goed onderbrengen van de omvangrijke collectie (bedrijfs-)archieven was niet de enige kwestie die de directie en het bestuur van het NEHA de nodige hoofdbrekens kostte. Vanaf het begin jaren '60 liep de subsidiering van het NEHA niet langer via de gemeente maar via het Rijk en daarmee de Universiteit van Amsterdam. Een voormalig NEHA-directeur verzuchtte: "de omhelzing van het NEHA door de UvA werd steeds inniger, zo innig zelfs dat het ademen ook steeds moeilijker ging".

Tegelijkertijd speelde een huisvestingsprobleem: de omvang van de collectie en de vloerbelasting van de Herengracht 218-220 maakten dat op niet al te lange termijn naar een andere huisvesting moest worden omgezien. Een structurele oplossing voor vrijwel alle problemen kwam in 1989 tot stand. Het NEHA zocht aansluiting bij de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen via een samenwerkingsverband met het IISG. Grote voordelen van deze samenwerking waren dat het NEHA en het IISG onder één dak, het voormalige cacao pakhuis Willem I, verenigd werden, twee complementaire top-collecties (op economisch- en sociaal-historisch gebied) fysiek werden samengevoegd, overlapping in acquisitie kon worden voorkomen en een efficiëntere exploitatie kon worden gerealiseerd.

Inmiddels zit het NEHA 25 jaar aan de Cruquiusweg: het is en blijft het mekka van de economische geschiedenis. Samen met de collecties van het IISG vormen de NEHA-collecties een mondiale topverzameling op het gebied van de economische en de sociale geschiedenis. Het is een verzameling die zich kan meten met andere top collecties zoals die van de Kress Library in Harvard en de Goldsmiths' Library in Londen. 100 jaar verzamelen heeft geresulteerd in een rijk gevulde economisch-historische schatkamer, met voor elk wat wils. De bijdrage van Amsterdam en Amsterdammers hieraan is substantieel geweest.